

Tuimelaars. Foto Frank Zanderink

OP ZOEK NAAR DOLFIJNEN

Tuimelaars en mensen vanaf de prehistorie

De tuimelaar maakte lange tijd deel uit van de Nederlandse inheemse fauna. Kort na de constructie van de Afsluitdijk, in de tweede helft van de 20e eeuw, verdween de soort uit Nederlandse wateren.¹ Strandings van de tuimelaar vinden nog af en toe plaats, maar paleontologische, archeologische en historische bronnen tonen aan dat de tuimelaar in het verleden een regelmatige verschijning was in Nederland. In dit artikel wordt de relatie tussen mens en tuimelaar door de tijd heen beschreven. Wat kunnen paleontologische, archeologische en historische bronnen ons leren over het voorkomen van de tuimelaar in Nederland?

TEKST YOURI VAN DEN HURK

De tuimelaar (*Tursiops truncatus*) is een dolfijnsoort die Nederland nu slechts sporadisch aandoet. Echter, tot in de eerste helft van de 20e eeuw was de tuimelaar een inheemse soort die in de lente in de westelijke Waddenzee en Zuiderzee op de Zuiderzeeharing kwam jagen. Kort na de constructie van de Afsluitdijk in 1932, verdween deze inheemse soort uit Nederlandse wateren. Momenteel staat de tuimelaar als ernstig bedreigd op de Nederlandse Rode Lijst voor zoogdieren en wordt de soort maar af en toe in Nederlandse wateren gesignaleerd.

Paleontologische en archeologische restanten van de tuimelaar worden met enige regelmaat aangetroffen. Deze vondsten suggereren dat de tuimelaar duizenden jaren lang een normale verschijning was in Nederland. Echter, de identificatie van paleontologische en archeologische tuimelaarbotten is vaak erg lastig, aangezien de botten vaak erg gefragmenteerd zijn. Gedetailleerde studies van de morfologie van de botten scheppen echter nieuwe inzichten in het voorkomen van de tuimelaar.

In dit artikel worden restanten van de tuimelaar en historische bronnen die de

◀ **Figuur 1.** Tuimelaarvondsten in Nederland. 1. IJsselmeer, 2. Noordoostpolder, 3. Ypenburg, 4. Schipluiden, 5. Hekelingen III, 6. Vlaardingen, 7. Assum, 8. Waterleidingduinen, 9. Valkenburg De Woerd, 10. Kavel E121 Noordoostpolder, 11. Ferwerd, 12. Monster-Molenslag. Figuur Youri van den Hurk

▲ **Figuur 2.** Vier tuimelaarschedels. Van links naar rechts: 1. Schedel uit onbekende Nederlandse context – mogelijk van de bodem van de Noordzee; 2. Schedel opgevist uit IJsselmeer gevonden in 1957; 3. Schedel gevonden tijdens inpoldering van Flevoland uit kavel E121; 4. Schedel uit de terp Ferwerd (Friesland). Foto Youri van den Hurk

tuimelaar bespreken bestudeerd om te achterhalen wat deze vondsten en bronnen ons kunnen vertellen over het verleden van de tuimelaar in Nederland. Het vakgebied dat zich toelegt op de reconstructie van biodiversiteit en ecologie in het verleden heet ‘historische ecologie’, en aan de hand van dit vakgebied kunnen meerdere vragen beantwoord worden. Hoe zag de relatie tussen mens en tuimelaar er in het verleden uit? Werd de tuimelaar bejaagd? En wat kan het verleden ons leren over een mogelijke terugkeer van de tuimelaar in Nederlandse wateren?

DE OUDSTE TUIMELAARS VAN NEDERLAND

Hoewel de identificatie van dolfinbotten tot een specifieke dolfinsoort erg lastig is, zijn er desalniettemin meerdere botrestanten uit Nederland die met enige zekerheid als tuimelaar zijn herkend (*figuur 1*). Deze zijn geïdentificeerd op basis van enkele morfologische kenmerken op onder andere de schedel. De oudste vondsten van tuimelaars in Nederland komen van de bodem van de Noordzee. Hier worden door vissers botten van Pleistocene (het tijdperk van 2,6 miljoen – 11,7 duizend jaar geleden) zoogdieren zoals mammoeten en wolharige neushoorns naar boven gehaald in hun netten. Ook restanten van walvissen en dolfijnen komen af en toe naar boven. Dit biedt de unieke mogelijkheid om de vroegere fauna van de Noordzee en de Nederlandse kustwateren te reconstrueren. Uit de collectie van walvisbotten in Eco-mare blijkt dat de tuimelaar de op drie na meest voorkomende walvisachtige tussen dit walvisbotmateriaal² is.

Op de Nederlandse bodem zelf zijn er ook vondsten van de tuimelaar gedaan. Tijdens de inpoldering van het Wieringermeer en de Flevopolder zijn er meerdere botten van de tuimelaar aangetroffen (*figuur 2*). Deze gebieden waren vroeger onderdeel van de bodem van de Waddenzee en Zuiderzee. Deze vondsten en de vondsten uit de Noordzee hebben geen directe relatie met de mens en worden paleontologische vondsten genoemd. Naast die van de tuimelaar, worden er ook af en toe botten van de grijze walvis (*Eschrichtius robustus*), potvis (*Physeter macrocephalus*), dwergvinvis (*Balaenoptera acutorostrata*), witsnuitdolfijn (*Lagenorhynchus albirostris*) en bruinvins (*Phocoena phocoena*) aangetroffen.³

JACHT OP DE TUIMELAAR IN HET VERLEDEN

Naast deze paleontologische vondsten, worden botten van tuimelaars af en toe aangetroffen tijdens archeologische opgra-

▲ Tuimelaar. Foto Jeroen Creuwels

▲ **Figuur 3.** Tuimelaarbotten uit de Vlaardingencultuursite van Hekelingen III (circa 3500-2500 v.Chr.). Vaak worden wervels aangetroffen, maar ook een ellepijp, meerdere ribben, onderkaak, en een tand zijn aangetroffen. Foto Youri van den Hurk

vingen. In tegenstelling tot de paleontologische vondsten, zijn er voor deze archeologische vondsten wel directe connecties met de mens te maken. Mogelijk zijn dit de restanten van een vroegere jacht op de tuimelaar. Anderzijds kunnen dit ook restanten zijn van gestrande tuimelaars die door mensen zijn aangetroffen en waarvan het vlees is gegeten.

Restanten worden vooral aangetroffen op nederzettingen die dateren tot de nieuwe steentijd, ook wel bekend als het neolithicum (circa 5300-2000 v.Chr.). Van de nederzettingen van Hekelingen en Vlaardingingen, allebei behorende tot de Vlaardingencultuur (een prehistorische cultuur uit het midden- en laat-neolithi-

▲ **Figuur 4.** Een 'hil' (waarschijnlijk tuimelaar) afgebeeld door Adriaen Coenen in zijn *Visboeck* (Accession number KW 78 E 54 Koninklijke Bibliotheek).

cum(circa 3500-2500 v.Chr.)), komen uitermate veel tuimelaarrestanten (*figuur 3*). Deze restanten hebben vaak snij- en haksporen die aantonen dat het vlees van de tuimelaar werd gegeten.⁴

In tegenstelling tot het neolithicum, zijn er tijdens opgravingen van nederzettingen uit de bronstijd, ijzertijd en Romeinse tijd (respectievelijk circa 2000-800 v.Chr., 800 v.Chr. -0, en 0-450 n.Chr.) minder tuimelaarrestanten aangetroffen. Voor de bewoners van Nederland van deze periodes was de veeteelt van groter belang. Ook de restanten van andere wilde landzoogdieren worden daarom in veel minder grote hoeveelheden aangetroffen.⁵ Toch zijn er wel enkele vondsten van tuimelaars uit deze periodes bekend, zoals van de bronstijd-nederzetting van Markerwaardweg (Noord-Holland) waar zes lendenwervels van een tuimelaar werden gevonden.⁶

Vanaf de middeleeuwen (circa 450-1500 n.Chr.) worden botten van walvis- en dolfijnsoorten weer vaker aangetroffen. Tijdens deze periode worden botten van deze soorten, maar ook van zeehonden, bevers (*Castor fiber*) en otters (*Lutra lutra*) vaak in elite contexten aangetroffen (zoals kloosters en kastelen). De door het Christendom geïntroduceerde vastenperiode voorafgaand aan Pasen verbood de consumptie van vlees. Echter, deze aquatische zoogdieren werden als vissen beschouwd, waardoor deze 'vleesvervangers' geliefd waren op de tafel van menig heer en religieus leider.⁷

HISTORISCHE BRONNEN

Historische bronnen kunnen ook belangrijke informatie verschaffen. Adriaen Coenen (1514-1587), een Scheveningse visser, beschrijft een 'hil' in zijn *Visboeck* (*figuur 4*).⁸ Coenen zelf stelt dat hij in 1534 in Berckheij een 'hil' heeft gezien die gevangen was door een visser. Dit toont aan dat de tuimelaar toen nog in Nederland voorkwam.

Uit de periode na de 16e eeuw zijn er ook bronnen die aantonen dat de tuimelaar nog voorkwam in Nederlandse wateren. Historische bronnen en skeletten van tuimelaars bewaard in musea laten zien dat er tussen 1754 en 2000 minstens 184 dode tuimelaars in Nederland zijn aangetroffen.⁹ Daarnaast zijn er zes tuimelaars gevangen in Nederland tijdens deze periode, in 1754, 1912, 1913, twee individuen in 1941, en de meest recente in 1976. Sinds 2000, zijn er vier strandingen van tuimelaars in Nederland waargenomen.¹⁰

DE TOEKOMST VAN DE TUIMELAAR IN NEDERLAND?

Het verleden kan ons belangrijke lessen leren voor het heden en de toekomst. Uit archeologische en historische bronnen blijkt dat de tuimelaar in het verleden in Nederlandse wateren voorkwam en dat onze relatie met de tuimelaar vele duizenden jaar oud is. Hoewel natuurbeschermingsmaatregelen de afgelopen decennia hebben geleid tot het terugkomen en groei in populaties van enkele andere aquatische zoogdieren, denk aan de otter, bever, en grijze zeehond (*Halichoerus grypus*), is de tuimelaar nog niet teruggekeerd in Nederlandse wateren. Als we ook de tuimelaar een kans willen geven terug te keren naar Nederland, zullen er sterke natuurbeschermingsmaatregelen genomen moeten worden. De toekomst zal leren of de tuimelaar de otter, bever, en grijze zeehond zal volgen en zich weer zal vestigen in Nederland.

YOURI VAN DEN HURK is postdoctoraal onderzoeker aan de Norwegian University of Science and Technology in Trondheim, Noorwegen.

◀ Tuimelaar springend. Foto Frank Zanderink